

Л. В. КОТОВА

ОПОЗИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ДОТРИМАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ

Розкривається питання визначення функцій та місця політичної опозиції у сучасному політичному світі. Аналізується питання стабільності та ефективності політичної опозиції. Висвітлені основні моделі опозиції на прикладах зарубіжних країн.

Ключові слова: політична опозиція, політична влада, функції опозиції.

Раскрываются вопросы определения функций и места политической оппозиции в современном политическом мире. Раскрыты вопросы стабильности и эффективности политической оппозиции. Освещены основные модели оппозиции на примерах зарубежных стран.

Ключевые слова: политическая оппозиция, политическая власть, функции оппозиции.

The article deals with definition of functions and place of political opposition in modern political world. It discovers issues on stability and efficiency of political opposition. It also describes basic models of opposition by the example of foreign countries.

Key words: political opposition, political power, opposition's functions.

Для сучасної зарубіжної та вітчизняної політичної науки характерне визнання опозиції як невід'ємного елемента політичної системи демократичного суспільства. Водночас дослідження цього феномена здійснено переважно в межах інших політичних теорій, що пояснюється сутністю самої опозиції, яка є похідною від поняття влади.

Політична опозиція виступає формою протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції та впроваджувати альтернативні пропозиції з метою заволодіння владним ресурсом.

У працях більшості вчених увага зосереджувалася на моделях опозиції та їх особливостях або принципах організації й діяльності політичної опозиції в окремих країнах. Відтак зросли можливості для її класифікації та порівняння. Як наслідок одним з найпоширеніших способів дослідження опозиції є створення її типології. До найважливіших з них можна віднести протиставлення системної та позасистемної опозиції¹. Головна різниця між ними полягає в тому, що для системної опозиції характерне сприйняття влади і провладної більшості як конкурента, а відтак стан конструктивного опанування влади. Тоді як для позасистемної опозиції – як ворога і стан протистояння.

В літературі існують два найбільш поширених підходи до визначення сутності політичної опозиції: функціональний та структурно-організаційний. Перший базується на тому, що основна функція опозиції – це протест, протидія. Політична опозиція являє собою реалізацію права меншостей щодо контролю більшості, який полягає в критиці позиції існуючого режиму, і за допомогою цього у здобутті підтримки виборців для захисту альтернативних позицій.

Другий підхід – структурно-організаційний – визначає політичну опозицію за допомогою визначення її суб'єктів (політичних партій) у політичній системі. В такому випадку політична опозиція розглядається як політичне угруповання,

партія або вільна асоціація громадян, яка прагне змінити уряд та його політику².

Політична опозиція функціонує в двох основних формах – парламентській і позапарламентській. Парламентська опозиція – це фракції (коаліції фракцій), що не підтримують політичної позиції парламентської більшості, пропонують альтернативні рішення та їх будь-який момент готові замінити чинний уряд власним. Позапарламентська опозиція – організований публічний прояв незгоди політичних сил з діями і рішеннями влади, спрямований на зміну офіційного політичного курсу, політики державних органів та їх посадових осіб.

Найпоширенішим типом політичної опозиції у країнах Заходу є парламентський тип, коли суб'єктами опозиції виступають політичні партії, громадські організації, громадяни. Повноваження та правомочності цього інституту регулюються політичними традиціями та практикою. Найбільше значення, проте, мають саме політичні партії та їх об'єднання, які згодом обираються до парламенту (уряду).

Політична опозиція найбільш дійова у складі парламенту (уряду), адже вона може виконувати певні завдання у законодавчій сфері, контролюючи та наглядаючи функції. Однак залежно від політичних традицій обсяг завдань, покладених на представників опозиції, може бути звужений.

У більшості країн Заходу нормативно-правове закріплення діяльності опозиції відсутнє. Зазвичай така регламентація здійснюється через регламент законодавчого органу або закони охорони та захисту прав громадян³.

Тенденції у сучасному політичному світі визначають місце та роль політичної опозиції, яка зміцнює свої позиції. У багатьох країнах, що розпочали рух до демократизації, з'являються різні моделі політичної опозиції.

Німецька модель політичної опозиції являє собою інститут політичної системи, суб'єкти якого, «політичні партії, виконують певні функції. Особливістю цієї моделі є те, що парламентська опозиція підтримується на всіх рівнях політичної системи та має суттєві правомочності при управлінні державою. Таким чином поєднуються федеративна форма устрою та парламентсько-партійне правління, що стає запорукою прийняття рішень, які задовольняють інтереси більшості й меншості, значно розширюють виконання опозицією її контролюючої та законодавчої функції. Повноваження опозиції включають такі засоби впливу, як участь політичних партій меншості у парламентському процесі, чіткий та пропорційний розподіл посад, сильне вето опозиційних політичних партій щодо рішень парламенту⁴.

У Великобританії політична опозиція є офіційним інститутом політичної системи, однак її реальний вплив на владу достатньо слабкий. Незважаючи на низку повноважень, якими наділена офіційна партія опозиції, переважна більшість із них є контрольними, подання альтернативних ініціатив у сфері законотворчості обмежується внесенням поправок. Опозиційні партії мають обмежені можливості у встановленні порядку денного, розробці законопроектів та прийнятті законів, призначенні членів парламентських комітетів. Основні повноваження політичної меншості належать до сфери контролю і здійснюються в роботі комітетів, під час години запитань та проведенні парламентських дебатів⁵. Для депутатів опозиційних фракцій існує партійна дисципліна, яка має неухильно дотримуватися того, для чого був запроваджений інститут «батовів» та деякі інші заходи з боку партійного керівництва. Ця модель опозиції є недостатньо сильною. Одна з основних причин її існування – історичні традиції та лояльна політична культура.

Французька модель інституту політичної опозиції має декілька суттєвих

відмінностей, що можна пов'язати з тією формою правління, яка існує в країні. Так, у Франції немає чітко визначеного носія опозиції. Роль самої політичної опозиції залежить від того, як розподіляться повноваження між політичними силами. У разі, якщо політичні сили оберуть розділене правління, то суб'єктам опозиції будуть президент та парламентська меншість⁶. Уряд намагається керувати у будь-якому разі: чи наявна парламентська більшість, чи ні. Це дає змогу зробити висновки, що роль опозиції у політичній системі Франції є дуже слабкою.

В Україні та Республіці Польща різке протистояння влади і позапарламентської опозиції та парламентської більшості й парламентської опозиції полягає здебільшого в боротьбі за владні повноваження. Основною метою політичних сил є влада заради самої влади. З'ясовано, що така ситуація не сприяє підвищенню ефективності діяльності органів державної влади, а часто, навпаки, негативно впливає на розвиток держави. Критикуючи владу, позапарламентська опозиція вдосконалює свої ораторські здібності, але не розробляє обґрунтованого альтернативного плану дій і, отримавши владні повноваження, не знає, як діяти, що призводить до криз у багатьох суспільних сферах. Парламентська опозиція замість ґрунтовної роботи над законопроектами витрачає свій час на критику особистих якостей членів парламентської більшості, а не змісту їх пропозицій⁷.

Опозиційна політична діяльність є динамічним явищем, предметом якої є проблеми життєдіяльності людей, володіння політичною владою та участь у її здійсненні, визначення перспектив та напрямів суспільного руху, управління суспільно-політичними, соціально-економічними процесами в суспільстві. Зміст опозиційної політичної діяльності визначається цілями та завданнями розвитку суспільства на кожному новому етапі його перебудови та розвитку.

В політичній системі опозиція є одним із ключових інститутів, тому що вона істотно впливає на характер процесу державотворення. Проте політична опозиція ладна виконувати не тільки позитивні функції у суспільстві, за певних умов вона може дестабілізувати політичну ситуацію в державі.

Виходячи з функціонального підходу, одним з головних завдань політичної опозиції є критика дій влади певними політичними або громадськими силами. Проте обмежувати опозиційну діяльність тільки критикою влади безпідставно.

Суб'єктами політичної опозиції у демократичному суспільстві є політичні сили (політичні партії, громадсько-політичні організації, політичні рухи). Основне їх завдання виходить з їх протилежної владній позиції та полягає в прагненні змінити правлячу силу, усунути її від влади. Будь-хто має право і можливість бути в лавах політичної опозиції, але як член певної політичної сили. Якщо окрема людина критикує дії влади в будь-який дозволений Конституцією спосіб, то це свідомий громадянин держави, який не байдужий до політичних подій, але він не є суб'єктом політичної опозиції.

Отже, політична опозиція – це інститут політичної системи, що включає організовані політичні сили, які не схвалюють програму і діяльність влади, пропонують альтернативні рішення і для їх реалізації прагнуть замінити владну команду⁸. Громадська опозиція розглядається як діяльність організованих громадських рухів, об'єднань, груп громадян, які не задоволені діяльністю влади. Громадська опозиція не переобтяжена прагненням до влади, вона формується для вирішення певного конкретного питання, тому повинна слідувати за діяльністю і влади, і політичної опозиції.

Сутність політичної опозиції полягає в тому, що вона виступає важливим

механізмом контролю за владою, забезпечення альтернативності у прийнятті владних рішень, а отже, є джерелом ефективної політики. З огляду на це наголошується на необхідності визначення політичної опозиції, виходячи з інституціонально-функціонального підходу, як легальної форми протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції та впроваджувати альтернативні пропозиції з метою заволодіння владним ресурсом. Як інститут опозиція може мати різні види та форми, однак сприяти ефективній політиці може лише конструктивна, поміркована та системна опозиція.

Визначення опозиції методологічно можливе лише крізь призму категорії влади. Влада для опозиції є: об'єктом, на який спрямований її спільний інтерес; активним, наділеним широкими повноваженнями з визначення правил політичної гри суб'єктом політики, що постає в результаті інституціонального втілення у формі органів державної влади. Як наслідок ми відокремлюємо поняття політичної опозиції як від опозиції суспільної, так і від парламентської меншості, вважаючи, що політична опозиція як суб'єкт у системі владних відносин характеризується специфічними якостями: організованості, претензії на владу та ін.

Сучасна політична наука та досвід розвинених демократичних країн показав, що конструктивна опозиція є ефективним засобом цивілізованого узгодження інтересів різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. Водночас відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів може спричинити підвищення рівня соціальної нестабільності, спровокувати політичну апатію населення або, навпаки, розвиток подій за конфліктним сценарієм.

Функціонування ефективної опозиції можливе в тому разі, якщо створена правова держава, демократичний політичний режим та громадянське суспільство. Реалізація ж свого призначення у суспільстві та політичній системі можлива за умови, якщо політична опозиція є конструктивною та поміркованою. У випадку ж, коли цілі політичної опозиції звужені лише до протидії керівництву, претензій на отримання влади, опозиція не може виконувати своє призначення у суспільстві.

Основою для виникнення та розвитку ідеї політичної опозиції як певної альтернативи політичній владі стали ті концепції, що базувалися на плюралістичному принципі розуміння політичного життя. Для сучасної зарубіжної та вітчизняної політичної науки характерне визнання опозиції як невід'ємного елемента політичної системи демократичного суспільства⁹. Водночас дослідження цього феномена здійснені переважно в межах інших політичних теорій, що пояснюється сутністю самої опозиції, яка є похідною від поняття влади.

Дослідження моделей політичної опозиції у зарубіжних країнах визначає, що кожна країна проходить власний шлях до демократії.. Тому не можна перенести вже існуючу модель на українські реалії. Проте дослідження таких моделей, визначення їхніх сильних сторін може стати орієнтиром у побудові моделі політичної опозиції в Україні. Наприклад, як зразок можна взяти німецький варіант, в якому опозиція наділена широким спектром повноважень у законодавчій та контролній сферах, а також здатна впливати на дії виконавчої влади¹⁰. В орієнтованій на парламент німецькій моделі відсутній єдиний центр опозиції, що характерно і для України, і вирішення нагальних питань потребує консенсусного шляху прийняття політичних рішень.

Спосіб організації та особливості діяльності опозиції в державі залежать від

цілої сукупності чинників. У демократичних країнах опозиція відіграє важливу роль – бере безпосередню участь у процесі управління державою. Проте ступінь її залучення до державної діяльності різний, і ця різниця фактично прямо залежить від трьох основних чинників. Першим чинником є тип виборчої системи. Другий основний чинник, що впливає на специфіку політичної опозиції в країні, це тип партійної системи. Третій – форма правління¹¹. Від неї залежить якою мірою відбувається безпосереднє залучення опозиції до керівництва державою, і, зокрема, чи відіграє вона роль в призначенні і звільненні з посад окремих урядовців, або уряду в цілому. Основне призначення політичної опозиції – сприяти пошуку найкращих рішень для суспільства.

Основною формою політичної опозиції у цих системах є парламентська. Обсяг її повноважень та прав визначаються на основі політичних традицій та практики. Головними чинниками впливу на формування політичної опозиції є: форма державного правління, партійна система, виборча система, структура вищого законодавчого органу, політична культура суспільства. Опозиція у державі з парламентарною формою правління діє в межах законодавчого органу, і основними її суб'єктами виступають політичні партії¹². Носіями функцій політичної опозиції в західних країнах виступають політичні партії, групи інтересів та групи тиску, громадські організації, окремі громадяни. Проте основними акторами виступають політичні партії та їхні фракції у вищому законодавчому органі.

Проблема формування політичної опозиції хоч і є однією з базових в процесі демократизації політичної системи України, проте в політичній практиці та суспільній свідомості громадян ще не існує чіткого розуміння суспільно-політичних функцій, соціального сутності, призначення опозиції, її ролі у формуванні ладу, побудованого на засадах поділу та збалансованості влади.

Виходячи з аналізу існуючих у світі моделей політичної опозиції можна визначити перспективи та напрямки становлення інституту політичної опозиції в Україні, що обумовлено як науково-теоретичною, так і практичною необхідністю в розробці комплексної концепції формування інституту політичної опозиції в Україні для підвищення якості її діяльності в розв'язанні завдань, пов'язаних із розбудовою української державності.

Досвід розвинутих демократичних країн засвідчує, що надання опозиції повноправних можливостей для представлення та обстоювання своєї, альтернативної щодо офіційної, точки зору, для конкуренції з правлячими політичними силами, стабілізує політичну структуру суспільства, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, слугує засобом пом'якшення надмірної соціальної напруги, обмежує зловживання владою та порушення прав і свобод, тобто – сприяє підтриманню стабільності в суспільстві.

Реалізація необхідних для ефективної діяльності опозиції прав може бути забезпечена кількома способами: через включення відповідних норм до конституції і до парламентського регламенту; лише до регламенту; через прийняття закону про парламентську опозицію або без правового унормування – силою політичної традиції.

Отже, на сьогодні нагальним питанням має стати вироблення механізмів взаємодії політичної опозиції і громадянського суспільства. Наприклад, партія (блок), яка знаходиться в парламентській опозиції, через свої місцеві осередки повинна проводити соціологічні опитування населення щодо актуальних проблем в державі, проводити конференції, круглі столи із суб'єктами громадянського

суспільства. В свою чергу, суб'єкти громадянського суспільства повинні проводити постійний моніторинг щодо дій і діяльності влади і результати розповсюджувати через засоби масової інформації.

1. *Бондар С.С.* Опозиція та влада в Україні // Політологічний вісник: Зб-к наук. праць. – К.: ТОВ «ІНТАС», 2007. – Вип. 29. – С. 118. 2. *Вінничук Н.Ю.* Інституціоналізація політичної опозиції: світовий досвід та Україна // Нова парадигма: Зб. наук. праць. – 2007. – Вип.63. – С.83. 3. *Вінничук Н.Ю.* Типологія політичної опозиції // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3(24). – С. 53. 4. *Political Oppositions in Western Democracies.* /edited by Robert A. Dahl – Yale University, 1966. – P. 247. 5. Там само. – P. 7-9. 6. Там само. – P. 285-286. 7. *Куцуруз О.* Діяльність політичної опозиції в Польщі та Україні в умовах переходу від тоталітаризму до демократії // Нова парадигма: журнал наукових праць / Гол. ред. В. П. Бех. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 42. – С. 126. 8. *Куцуруз О. В.* Опозиція // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 564. 9. *Ткаченко Т.В.* Генеза ідеї політичної опозиції: з історії зарубіжної політичної думки // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип.64. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 99. 10. *Вінничук Н.Ю.* Інституціоналізація політичної опозиції: світовий досвід та Україна. – С. 91-92. 11. *Бондар С.С.* Цит. праця. – С. 126. 12. *Вінничук Н.Ю.* Інституціоналізація політичної опозиції: світовий досвід та Україна. – С. 84.